

Faluképek, falumitológiák

Balázs József: *Koportos*

(Sokáig, egészen pontosan A torcellói Krisztus 2005-ös megjelenéséig, semmiből felbukkanásáig, a Fábíán Bálint..., valamint a Magyarok mellett a Koportost vélte az irodalomtörténet Balázs József regénytrilógiája harmadik, bár az előző kettőhöz laza szálakkal, inkább csak a szabolcsi táj, a Tisza-melléki falu mint azonos regénybeli helyszín alapján kötődő darabjának. (Erről igen tanulságosan értekezik Vasy Géza az új regény utószavában.) De mert ez a kisregény, túl a helyszíni megegyezéseken, minden tragikum ellenére valamiféle ontológiai reményt sugallt a helyzeten, a körülményeken felülkerekedni akaró, mégis veszteségre ítéltetett, minden korban, minden társadalmi közösségben, éppenséggel a cigánysoron is megszülethető emberről: a szegénysorból magukat igazán kiemelni soha nem tudó, de erre törekvő, amit elérhettek, annál mindig többre képes Balázs-hősök mellé valóban okkal állíthattuk a szerencsétlen, semmitlen cigányember alakját. A mitológiai, kőgörgető Sziszifosz vitkai utódját, a vén, kubai Santiago magyar társát, a szabolcsi Balog Mihályt, az ide-odavetődő napszámost, útépítőt, aki jeltelenül folyó-fogyatkozó életében, tengődő vegetálásában egyszer érzett magában csak azért is dühöt és akaratot, amidőn úgy döntött: olyan temetést rendez pesti munkásbéréből a feleségének, hogy emlékezzenek rá, hogy azt el ne felejthessék többet a faluban. A torcellói Krisztus azután, mintha csak egy hiányzó, bujkáló eleme lett volna, szépen belesimult az életmű regényfolyamába: de mellettük tovább ragyog a Koportos, az első regény, szívfájdító, kivételes érzékenységgel, írói empátiával megformált történetével, felejthetetlen kisemberével.)

A *Koportos* című kisregény (1976) földrajzi értelemben pontosan megfeleltethető minden szöveghelye, elbeszélte környezete, hősének realiztikus alapossággal megrajzolt életeseményei ellenére is engedi az értelmezési kör tágítását: a hős, Balog Mihály, egzisztenciálisan máról holnapra vergődő szabolcsi cigányemberében a létkörülményei, szociális determináltsága okán ugyan kudarcot valló, ám a többre törő ember eszménye ölt testet. A tétel persze fordítva is értelmez-

Cs. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője.

hető: a jobbra törő cigányember szükségszerű bukása a regény: megfoszthatóan a történet tér-idő konkrétumaitól is ugyanakkor, tehát alkalmasan bizonyos példaszerepre.

A szöveget először több orgánium, például az *Új írás* meg a *Kortárs* is visszaadta a megjelenési helyet kereső írónak. Balázs József visszaemlékezése szerint ((Szerdahelyi Zoltán 1990-ben fölvetett s a *Forrás* 2011. februári számában közölt szöveg) „elkezdtem járni a kézirattal a szerkesztőségeket. Meg kell jegyezzem, hogy nem szépen volt legépelve..., nem szép papíron volt, nem tiszta fehér, diósgyőri papíron (pedig a Papíripari Vállalatnál olyat is tudtam volna szerezni)... Először az *Új Írás*nál Gaál Istvánt kerestem fel, aki csak ránézett a kéziratra, és egyből azt mondta: „Hát, ezt nem...” Gondoltam, azért majd elolvassa. De mivel nagyjából egy évig kézbe se vette, szóltam Simonffy András barátomnak, hogy járjon közbe és kérje meg, döntse már el, mit akar vele. Simonffy nem csupán érdeklődött, hanem közölte vele azt is, hogy ő maga is elolvasta, s hogy szerinte lehetne vele valamit kezdeni. Erre Gaál: „Nem, nem lehet, hát Balázs üzemi újságíró, és egy százoldalas kézirat – mit tudnánk mi ezzel kezdeni?” Végül visszaadta úgy, hogy el se olvasta. Ehhez jött még, hogy a *Kortárs*nál levő másik barátom..., egyből úgy reagált, hogy ő ezt a hosszú kéziratot nem fogja elolvasni, meg amúgy se lenne értelme...” Meglepőnek gondolhatjuk, hogy a *Magyar Papír* című üzemi újsággal mint szerzői munkahellyel meg a száz kézirat oldallal, no meg a szerző ismeretlenségével – amelyek azért egy folyóirat-szerkesztőségben miért is lettek volna szerzőt elhárító okok? – ennyi bajuk lett volna, ekkora averziójuk a művel szemben a szerkesztőknek! Az „amúgy se lenne értelme” elég árulkodó jelzés lehetett: talán a kéziratolvasást is feltételezi, mégiscsak! Inkább azzal a meggyőző hitellel ábrázolt társadalomképpel lehetett, talán persze a gond, amely szerint a szabolcsi falu cigányközösségének létkilátástalanságai, a *megválthatatlanságuk* nem volt kompatibilis a diadalmasan előrehaladó szocializmus életmodellképével meg a sokoldalúan képzett szocialista embertípus eszményével. S ezt az ábrázolási, vagyis ideológiai negatívumot nem tudta ellensúlyozni a kisregény modern regényszerkezete, prózapoétikai újdonságai – persze ha a szerkesztők csakugyan nem olvasták el a művet, nem is ellensúlyozhatták.

Végül a *Forrás* közölte (1975/1), elismerő, szép, íróavató bevezetővel, amely gyaníthatóan Raffai Sarolta fogalmazványa volt: neki, úgy tetszik, akadt néhány szabad órája, amit a műre és a közlés lehetséges, de azért nem szükségszerű következményeinek taglalására szánt. „Ritkán részesülünk a felfedezés örömeiben; naponta jelentkező prózaíró-tehetségekkel igazán nem kényeztet el bennünket a sors. Balázs József *Koportos* című kisregénye azonban kivételes ábrázolóerőt sejtet – a szokványba hajló megfogalmazásunk nem képes felidézni azt a meglepetést, amelyet a kézirat első olvasásakor átéltünk. Épp ezért az óvatosság jegyében fogant szerkesztői kockázatvállalás emlegetését is mellőznénk” – olvassuk a szerkesztőségi ajánlást. A szerző rövid, önironikus életrajzát is közlik: „Szatmár megyében születtem. Középiskolába Mátészalkán jártam,

majd koczikísérő, betanított és segéd munkás voltam Budapesten, amíg a különböző főiskolák és egyetemek elementáris ellenkezését legyűrve magyar-történelem szakos egyetemi hallgató lehettem. Időközben amatőrfilmeket készítettem, hivatalnok voltam, és a közelmúltban megírtam a doktori disszertációm. (A régi *Kritikában* több recenzióm és egy Jancsó-filmmel foglalkozó tanulmányom is megjelent.) Jelenleg a *Magyar Papír* című üzemi lapnál újságíróként dolgozom.”

A szerkesztőség úgy látja, hogy az író ifjúkori emlékeanyagának „forrósága a *Koportos* lapjain is átsüt”. „Am szó sincs a beat-nemzedékre jellemző gátlástalan áradásról, stílrómantikáról – folytatódik a szöveg –, a cselekménykomponálás már-már a végletekig puritán és fegyelmezett.” S látható az érzékeny szerkesztőségi műértelmezés: hogy Balog Mihály figurája több önmagánál, hogy jelképe lehet a „balog mihályok”-nak, jelképe a bárholi, létalattian nyomorúságos sorsnak. „Az ábrázolás eszközei – zárul az ajánlás – imitt-amott felidéznek az írás, sőt a film nagymestereit, Camus borzongató szűkszavúságát, Kurosawa Akira japán rendező pőreségében is öntörvényű képsorait; s a cselekménybonyolításnak fokozatosan a középpontjába kerülő aransárga fűzfavesszőkéve is behelyettesíthető a hemingway-i nagy hallal. A milió azonban hamisíthatatlanul mai és hazai, összes anakronizmusával együtt. A *Koportos* című kisregényt teljes terjedelmében azzal az egyáltalán nem hátsó gondolattal adjuk közre, hogy írókat avatunk.”

Részint az életrajzi utalások, részint a folyóirat „íróavató”, szövegelemző ajánlása jelzik a szerző és a film mint ábrázolási lehetőség kezdetektől való szoros – akkor még inkább elméleti – kapcsolatát. A majd filmgyári dramaturgként dolgozó Balázs József „képlátása”, munkatapasztalataiból adódóan is filmszerű látás volt: úgy tetszik azonban, ez a képesség már jóval korábban, amilyen eleve adott képesség formájában megnyilvánult az írásaiban. Tanúsíthatja ezt a műfaji vonzalmat például az a kis írói vallomásszöveg is, amelyet a *Koportos* fülszövegében olvashatunk, s amely szerint Balázs József már a műfogamzás idején, egyetemista korában is amatőrfilmként képzelte el, tehát valamiféle forgatókönyvnek szánta volna a történetet: „Hamar meggyőződtem azonban arról – írja –, hogy ez meghaladja az erőmet, s az amatőrfilm lehetőségeit is.” Emiatt hagyta félbe a munkát évekre. De a végül mégis befejezett kisregény feszes szerkezete, vizuálisan szépen megkomponált művilága, az érdekesfeszítően, jó ritmusban bonyolódó mese szinte kínálta magát a kameráknak: ráadásul dramaturgiai segítőként Balázs József a Gyarmaty Livia rendezte filmben (1979) is részt vett, vehetett, a kezdeti vágy, ha sokára is, beteljesülhetett tehát. Másutt is vall Balázs József erről a filmes tapasztalásokról szerzett vagy megerősített látásmódról, a jelzett interjúban például arról, hogy a szemléletmódjában, „ahogy ezt a világot megidéztem”, filmes tanulmányainak, „bizonyos művészi hatásoknak is rendkívüli szerepe lehet”. Elsősorban Bergman, Antonioni és Fellini filmjeire utal, doktori disszertációját is majd Antonioni munkásságáról írja. Vonzotta e művészek és művészet „tömörségre való törekvése”. Ami egy-

felől azt jelentette, ahogy a filmekben „a semmiségek, az apróságok, a tárgyak előjönnek”, jelentést kapnak, az „apró kis párbeszéd”, jelentette a verbális sűrűséget, a szűkszavú dialógusokat. Másfelől ennek a takarékosra fogott filmbeli beszédmódnak az a tulajdonsága, hogy ugyanakkor hatalmas jelentési mezőt teremthet maga köré. S ezekben az érzelmi, hangulati, intellektuális terekben az élet apró dolgai mögött felsejlenek a „létnek a dolgai” is. Úgy érezte, mondja az interjúban az író, hogy számára csak annak van értelme, „ha ezt a két utat és lehetőséget képes” összeegyeztetni. Látszólag semmi köze e filmek világának a *Koportos*beli, faluszéli szegény embernek a világához. De „ahogyan megtörténnek vele a dolgok, ahogy az életében s ahogy ezek mögött magától értetődően megjelennek azok a mögöttes tartalmak, amelyekről ezek az apróságok egy mélyebb fekvést kapnak, ez nyilvánvalóan innen, e filmeknek a világából jött elő” – írja. Úgy véli, hogy az ő faluszéli szegény embere is „valójában a létezésnek a dolgaival viaskodik”. A filmekről tanulta el Balász József „a témakezelést, a történet kezelését”. Azt, hogy magát a „nyersanyagot” miként lehet „minél mélyebb fekvésben elhelyezni, vagy hogy egy szem történetbe minél több szempontot sikerüljön belevinni”. Arra ébresztik rá a modern filmművészet említett rendezői, hogy az irodalom nyelvén ugyanezt meg lehet valósítani, s nem kell hozzá „nyelvi akrobatamutatvány”. Olyan dramaturgiai helyzetet kell létrehozni, amelyben az emberek „magától értetődő természetességgel tudnak a létezésnek eme szegleteiben, folyosóin, hegyein otthonosan mozogni”.

Nem tűnik fel ezek után érdektelen eljárásnak a művet, a kisregényt, fordított értelmezési rendben, előbb a feldolgozás, azaz a film alapján görcső alá venni.

Csalog Zsolt például (*Filmvilág*, 1980/3) úgy vélte a *Koportos* című filmet elemző kritikájában, hogy a filmnek a főhőssel „egyenrangú főszereplője a környezet”. „A mindent átfogó sár.” A „képben fogalmazott dráma” ily módon az, amint a „sárban vergődik egy tisztaságra éhes ember”. Gyarmathy Livia filmjében nincs semmi romantizálás és patetizálás: nem csupán a nyomor felszíni jegyeit mutatja be, de láttatja mögöttük a „nyomor embert és emberi kapcsolatokat nyomorító hatásait is”. Ez a „dokumentarista iskolából jött rendező erénye”, de a filmrendező képes érzékeltetni a „teljes hitelű-értékű és önmagát jelentően konkrét” környezet rajza mellett azt is, hogy: „amiként a *Feltámadás* nem egyszerűen csak „orosz” regény, Reymont *Parasztokja* nem szimplán „paraszt”-regény, úgy nem csak „cigány” film Gyarmathy *Koportosa* sem”.

Ennek a látásmódnak nem áll ellen, sőt mintegy támasztéka az irodalmi alpmű látásmódja és szerkezete, hiszen a kisregényben is ötvöződik az „irodalmi játéktér” a dokumentumháttérrel. A filmről igen érdekes elemzést közöl Hirsch Tibor is (film.hu 2004). Véleménye szerint a műben szereplő s címadó *Koportos* nevű megálló, a temetőre épült helyszín amolyan százados átokként nemzedékről nemzedékre örökíti a *megváltás nélküli élet* terhét-nyűgét. Ez a misztikus tartalmakat sugalló értelmezés nemcsak az ott élő cigány közösségre vonatkoztatja ezt a megváltásképtelen sorsot, de túl a megjelölt, ábrázolt társadalmi csoporton, akár a *megváltatlan ember* nembeli átkaként is felfogható.

A film valóban fölerősíti a regényben is hangsúlyos társadalomrajz jellemző vonásait, a képek, metaforikus többletjelentéssel, az általánosíthatóság irányába tolják-terelik a gondolatot, de anélkül, hogy a szorítóan konkrét cigánysors rajza veszítene mikrorealista tényértékéből. Az *Emberavatás nemzedéke* (Sánta Ferenc novellacíme s 1955-ös antológiájuk alapján), az ötvenes években megjelenő írók: Galgóczy Erzsébet, Sánta Ferenc, Moldova György, Szabó István, Kamondy László, Csurka István és mások, többnyire maguk is a társadalom alsóbb rétegeiből vagy alsóbb életréből, gyakorta fordulnak, a szocialista realizmus sematizmusával is mintegy szembeszállva, a szociografikus témák, a paraszti mélyvilág, az archaikum felé; a „szenvtelen, beavatkozás nélküli kompozíció”, mint prózapoétikai megoldás például Sánta műveiben jelenik meg igen hangsúlyosan. Annak a politikai-ideológiai ráfestés nélküli realizmusigénynek, mely ezt a nemzedéket jellemezte, számos kritikai vélemény szerint utóbb majd leginkább Balázs József műveiben tűnik fel a nyoma ismét a paraszti világra figyelő hangsúlyos vonzódással, dokumentumérzékenységgel, szociális nyitottsággal, paraszti származási kötődéssel egyben. Balázs József regényeiben, így a *Koportosban* is teremtett művilág erős dokumentatív talpazaton áll, és nagyon sok szálon kötődik az író személyes életközegéhez. Több mű ábrázolt ideje és az elbeszélői idő is lényegében hasonló, fedi egymást, a *Koportos* esetében például ez nagyjából a hatvanas évek vége, hetvenes évek eleje. Arra a riporter kérdésre, amely a *Koportost* szülő élményvilágára kíváncsi, így felelt Balázs József: „Mindez Vitkáról, a Vásárosnamény melletti faluból ered, ahonnan származom. Abból, amit én ott tapasztaltam. Semmi többről nincs szó.” Az ábrázolás realizmusa, a *beavatkozás nélküli* történetmondás, hogy a szerző nem parabolát ír, csupán rábízza az olvasóra, hogy a szituációk valósághitelét elfogadva, a konkrétban az általánost is észrevegye: mindez a filmes ábrázolás hasonló szándékait segíthette.

„Kisregényemben megkíséreltem bebizonyítani, hogy bárkinek adódhat az életében olyan helyzet, amikor úgynevezett bonyolult kérdésekkel találja magát szemben” – írja a szerző a *Forrásbeli* vallomásában, vagyis Balázs József a regény sarkalatos, középponti szövegszervező mozzanatának, a történet startpontjának, hőséne a még soha nem tapasztaltan nagy feladattal való szembesülését gondolja. A történet dramaturgiai magja szerint Balog Józsefnek egyfelől a váratlan és megoldandó feladattal, felesége temetésének gondjával kell megbirkóznia, másfelől a feladat méltóságához felnövő, minden hasonló előzménynek, élménynek, tapasztalásnak ellentmondó akarat, szándék értelmezését, tudatosítását kellene, valamiféle önmegértést, lélekben elvégeznie; harmadrészt pedig legyőznie majd a tettig vezető úton sorra jelentkező problémákat.

Van, amit megold, van, amit, intellektuális képességek, megfelelő élettapasztalatok, megfelelő értéképpozíciók híján nem. Koporsót ugyan vásárol, de csak a legolcsóbbra futja, a környezete is efelé tereli, mert minek szebbet, úgyis beszakad a földben. Halottaskocsit bérelni már nem tud, s a folytonosan zengő harangszó is csak a vágyaiban lehetséges. Seholy senkinek nem tudja elmondani,

hogy a felesége azért jó ember volt, erre így maga sem gondolt eddig, de azt látta, hogy tiszta asszony, évente meszeli a házukat, s ha ő Pestről hazajön a fekete vonattal, hajnalonta az úton vár rá. Akinek ezt elmondhatná, a szomszéd cigányasszonynak, legyint rá, az olvasó, de csak az, a hümmögéséből valami titkot is sejtethet, a történet későbbi pontján az elhunyt egy lehetséges szeretője is felbukkan, ráadásul a szomszédasszony tolvaj, a halott asszony kardigánját viszi el a házból. Gyászoló tömeg sincs, Balog egy liter pálinkát sem tud venni, tor sem lesz tehát, mert a koporsót szállító, folyton részeg fuvaros a jogosan járó béréen túl kilopja Balog Mihály zsebéből az összes pénzt. A becsületbeli kötelezettséget, hogy pénz helyett fonott kosarakkal fizet a papnak, aki pedig amúgy ingyen temetne, élete árán is teljesíteni akarja: mert valóban életveszélyes lesz az őszi, sáros, csúszós, vesszőt már alig termő folyóparton fűz vesszőt keresni. A szándékot, hogy olyat tegyen, amit csak a „magyarok” tesznek, az emlékezetes, szép, nagy temetés vágyát szavakkal elmondani nem tudja, de az érzelmi igénynek van akkora hajtóereje, hogy lépésről lépésre tolja előre az úton: elfogadva ugyanakkor a majd minden lépést kísérő, megtorpanó kudarcot is. A mű szűk regénytere ennyi cselekménymozzanatot fogad be, ráadásként még a Pestről hazafelé tartó vonatút néhány jelenetét, melyek a szabolcsi fekete vonatok ingázó munkásközönségének (bőséges szerzői tapasztalatot sejtető) szociológiai kórképei. De ebbe a két napba sűrített történetbe, idézzük ismét az író, rengeteg „szempontot” sikerült belevinni nyelvi akrobatamutatvány nélkül, csak a narratív fegyelem betartásával, az elbeszélői csapongás mellőzésével, a leíró kedv kordában tartásával. Egy, lélektanilag, de biológiai értelemben is minden ízében hiteles mozzanattal pedig a szerző Balogh Mihály olykor egzaltáltnak feltűnő, képzelgésekkel, zaklatott, futó álmokkal terhelt mentális állapotát is valóssá, megfeythetővé teszi. A feladataiba bonyolódó cigányember ugyanis a cselekményidő két napja során egy falat ételt nem eszik, olykor pálinkát viszont iszik, más folyadékot szinte semmit, a meleg, a kimerültség, a kialvatlanság és az éhség, a feladattudat traumájával együtt pedig nem egyszer lökik az ájulás öntudatlanságába.

Sikerül a szerzőnek például azt a súlyos műüzenetet közvetíteni, hogy Balog József valójában alkalmatlan a vágyott feladat teljesítésére: eddigi élettapasztalatai nem kínáltak lehetőséget arra, hogy megtanulja sorsa irányításának módszertanát. Életét a sorshelyzetek alakítják, s nem ő irányítja ezeket a helyzeteket: a nagy feladat elgondolása a feladat vállalásának kudarcát is magában hordozza. Mindez azonban nem kisebbíti az elszánás nemes értékét, a kudarc szálnalomat ébreszt az olvasóban, rokonszenvet a vergődő cigányember iránt, akinek életútját a közösségében öröklődő léhelyzetek, sorsszituációk alapvetően meghatározzák. Ez a szálnalom felismerésszerűen alakul ki bennünk, s minden erőfeszítés és nyomában minden veszteség növeli.

A felismerés, a ráismerés híján van minden írói kényszernek, nincs elbeszélői ráutalás, nincs a műből kibeszélő értelmezés, nincs szerzői ítélet, csupán nyugodt tempójú történetmondás. A többnyire állandó írói nézőpont alig-alig

billen ki a rögzített, külső narráció helyzetéből. Akkor, azokban a jelenetekben csak, amelyek megfogalmazásához (a hit- és halálélmény) Balog József szókészlete, kifejezési képessége eleve elégtelennek bizonyulna: az író, néhány kurta mondat erejéig rásegít hőse verbális küzdelmére. A szikár tónusú elbeszélés analitikus menetét olykor a mozaikszerűen beékelte múltsemények, esetenként a múltban múlt helyzetei bontják csak meg: emlékképek egy rossz és egy jó temetésről, a barát, Aladár nem régeni temetése, mely sivárságával az elkerülendő minta lesz; pár felvillanó életkép a feleségről, feleséggel, akit voltaképpen csak úgy magához vett a szomszéd faluból. A teljes kudarchoz vezető út stációin mindig kocsmák és kocsmázásra invitáló telepi cigány haverok állnak, Balog Mihály hol ellenáll a hívásuknak, hol képtelen rá. A legutolsó stáció pedig az, amikor ezek a haverok egy cigarettáért ütök, rúgják, verik s ellopják a keservesen megszedett két kéve vesszőt is, kosarat sem fonhat tehát a papnak, a gyötrelmes utazás véget ér: Balog Mihálynak egyetlen vágya maradt, hogy valamilyen módon hazajusson.

A fizikai megpróbáltatások mellett azonban Balázs József valamiféle krisztusi útra is vezényli-segíti hősét abban az értelemben: az élet-halál, a haláltól, a holtaktól való félelem, a hit kérdései, vagyis a szakrális, a létének nyers realitásai fölötti világ is foglalkoztatni kezdi, először élete során, Balog Mihályt. Templomot is először lát belülről, meglepetés és megrendültség számára a látvány: a festmények, melyek nem – legfőljebb sejtetően – Krisztust, csak egy ismeretlen, töviskoszorús férfit; a szobrok, melyek nem Máriát és a kisdedit, csupán egy gyermeket tartó asszonyt ábrázolnak: profán voltukban is megrendítőek. A regénycselekmény külső mozgása kialakít egy belső, élmény- és érzelmi mozgást is. A templomi látvány, a magányos temetői barangolás s az idegen, a temető mellett a tehenét legeltető parasztember segítőkész érdeklődése keltik föl s táplálják ezt a lelki élményt s nyitnak meg, ha résnyire is csak, egy verbális ösvényt a cigányember töredékmondatai előtt. De az író valóban nem mitizál – mint ahogy a rendező, Gyarmathy Livia sem tette filmjében. Cigányhősét megérintik ugyan a hit és a lét legősibb és legmegfejthetlenebb kérdései, a semmi kis ember a létezés leghatalmasabb titkaival szembesül, de nincs regénybeli utalás arra vonatkozóan, hogy ez a megérintettség a belső átéltség tartós élményét is jelentené: egy lehetséges kapaszkodót, amely Balog Mihályt kifelé segíthetné elrendelt sorsának mélyéből. Támogatást sem kap ehhez: az író apró mozzanatokkal, mintha véletlenszerűen alakuló gáttal keresztezi a cigányember ebbéli útját. A templom, amelyet szeretne még egyszer megnézni, az élményt szeretné még egyszer átélni, zárva van, a megindultság elenyészik, nem jut újabb táphoz. Vagy ott a pap kötelességtudó unalma, ahogy a koporsót vivő tanácsis ingyen székereken zötykölődve mereng valami máson, nem foglalkozik a férfival; ahogy nem veszi észre a cigányember kosár-felajánlásában a jobbra való készséget: ez írói remekelés.

Mert Balázs József azt is világossá teszi, csupán a gesztusokkal, a fönt említett „apró kis párbeszéd”, a pár szavas dialógusok, a *beavatkozás nélküli törté-*

netmondás segítségével, hogy Balog Mihály jóra való elszántságát nem a segítségre alkalmasok eleve ellenséges érzülete fakítja leginkább: hanem a közönyük. A sajátjai, bár él bennük, s ezt a temetés intézésében nyújtott segítségük igazolja, a hasonorsúak összetartozás-tudata, lényegében visszahúzzák oda, ahol Balog Mihály már fölismerni véli az igénytelenség jeleit; a „magyarokat”, hacsak bajt nem okoz, nem érdekli, hogy hol van, mit tesz, mire vágyik, de az előítéletesség azért minden vétekszituációban megjelenik, amelyekben a cigányember is szerepel. Balog Mihályt háromszor éri „tetten” a mezőőr, ebből kétszer nem ő lopott, de ösztönösen mind a háromszor az a védekező mondat az első reakciója: „Ne bántson!” – magyarázkodni csak ezután próbál.

A *Koportos* hősének története, a mese egy elszánt, a falubeliek íratlan, a sajátjánál magasabb rendűnek gondolt szokásrendjéhez igazodni akaró cigányemberről, zárlatában lesújtóan szomorú: nincs kitörési út. Igénytelen, kocsmázó, verekedő, minden ellenkezésre bicskát rántó s gátlástalanul szűrő, a lopást, az önbíráskodó elégtételjogot kultúrájuk, mondhatnánk: másságuk szerves részének tekintő, morális törvényeket nem ismerő, telepi cigány közösség tagjaként Balog József csak azt teheti, amit e közösség ajánl, elvisel, amire élettere és életsorsa példát kínál. Dolgozik, mert a kor közveszélyes munkakerülésnek nevezi a munkanélküliséget, valamicske jövedelméből kocsmára mindig jut, keveske az otthoni életre is, s hiába, hogy az ő esetében valamivel kevesebb költetik kocsmára, mint társainak: minden egyéb elérhetetlen, ahhoz, hogy környezetet, netán társadalmi osztályt válthasson, ez kevés.

Balázs József vitkai lát- és létlelete nem volt dicsőségére a szocialista ember-típus kimunkálásán és bemutatásán munkálkodó kornak: könyve nem csupán esztétikai korszerűsége, regénypoétikai modernsége okán jelentős mű, de kiemelkedő alkotása a hetvenes évek hazai valóságírodalmának is.